

Till frågan om entomologins rättfärdigande och dess koppling till verksamhetens behov av reglering

ANDERS N. NILSSON

Entomologer av olika slag

Entomologer benämns de människor som intresserar sig för insekter, eller i bredare mening land- och sötvattenslevande leddjur. Gruppen låter sig indelas på en rad olika sätt, ofta efter val av systematisk inriktning i dipterologer, lepidopterologer osv., eller efter mer funktionellt grundade val som t ex det mellan vatten- och landinsekter. Traditionellt har indelningen i professionella och amatörer spelat en stor roll, medan idag den mellan skådare och samlare snabbt tycks öka i betydelse. Förhållandet mellan amatörer och proffs är speciellt intressant i Norden då entomologin här starkt påverkats av att så många haft den som hobby. Amatörernas stora inflytande kan idag beskådas bl a i hur väl kända de olika insektsordningarna bedöms vara i förhållande till rödlistningen. Grupper som varit populära bland samlarna, fr a fjärilar och skalbaggar hör även till de bäst kända. En annan aspekt på förhållandet mellan proffs och amatörer är hur verksamhetens inriktning kommit att utformas i detta samspel. De entomologiska föreningarna torde ha utgjort viktiga arenor eller mötesplatser för de olika typerna av entomologer, och man kan tänka sig olika möjligheter för på vilket sätt verksamheten kommit att utformas. En möjlighet är att proffsen genom sitt större kunnande och högre status varit drivande i verksamhetens utformning och därmed kunnat styra svensk entomologi i linje med vetenskapens skiftningar. Det är även möjligt att amatörerna bör tillskrivas en aktivare roll.

Entomologins kärna

Finns det en kontinuerlig kärna i svensk entomologi så torde den innehålla åtminstone inhemsk taxonomi och faunistik, dvs vilka arter vi har, var de förekommer och hur de lever. Detta kan ses som en bas för verksamheten, vilken omfattas av såväl proffs som amatörer, men min poäng är här att denna bas måste kompletteras med något perspektiv som gör entomologin viktig även i icke-entomologernas ögon. Man kan säga att detta handlar om hur verksamheten kan rättfärdigas och synliggöras som något större än rent natursvärmeri eller knappologi. Jag vill mena att detta rättfärdigande genomgått stora historiska förändringar och att i denna process vetenskapens inriktning, som den utformats vid universitet, museer och mer tillämpade myndigheter, varit den drivande kraften.

Skadedjurens bekämpande skänker mening

Går vi tillbaka till den svenska entomologiska rörelsens ursprung och Entomologiska Föreningen i Stockholms första arbetsår (Sandahl 1881) är det helt klart att entomologins rättfärdigande återfinns i bekämpandet av skadedjuren. Några axplock ur vokabulären till stöd för denna åsikt är: ”angripna”, ”förstör”, ”härjningar”, ”skadedjur”, ”skadeinsekter” och ”ödeläggelser”. Bläddrar man i den första årgången av *Entomologisk Tidskrift* för år 1880 är det främst Emil Holmgrens båda bidrag om fluglarver på kulturväxter, som genom att utreda olika skadliga insekters biologi

ställer entomologin i samhällets tjänst. Även den andra årgången av tidskriften innehåller vid sidan av flera mer exotiska taxonomiska bidrag några smärre artiklar som går till storms mot skadedjuren. Ryttmästaren och ”godsegaren” Peter von Möller ger en livfull och kvantitativt välbelagd bild av ollonborrharnas och sädesknäpparnas härjningar i Halland. Ännu intressantare är en artikel av rektorn i Kalmar, Oscar Elias Leonard Dahm, i vilken han redogör in i minsta detalj för sin heroiska kamp mot getingar som bosatt sig i hans hus på landet. Efter att först utan framgång ha provat att försegla deras utgångar stack rektorn hål i taket och ”trummade der omkring med en käpp.” Försvaren som strömmade ut ur hålet samlades mot kvällen på fönstren, där de ”nedgjordes”. Rektor Dahm redogör även för en annan strategi han framgångsrikt nyttjat mot ett jordgetingbo (s. 100):

”... beslöt jag att utrota odjuret. Jag fylde därför hålet med jord, som hårdt tilltrampades; men efter några timmar flögo de lika lifligt ur ett nygräfdt hål bredvid. Detta upprepades flera gånger med samma påföljd. Derpå fylde jag hålet med vatten; - ty dö skulle de – men det halv ej. De gräfdes sig åter ut och voro lika krya. Då fylde jag hålet med kokhett vatten – och sen var det slut med dem.”

Flyttar vi oss därefter något söderut inom rikets gränser och ca ett halvsekel framåt i tiden hittar vi Entomologiska Sällskapet i Lund, som 1936 startar upp sin tidskrift *Opuscula Entomologica*. Innehållsmässigt lämnar den första årgången endast undantagsvis entomologins kärna, och det är främst sällskapetets ordförande, Nils Alarik Kemner, som tar sig an skadedjuren. Han

Säkert sätt att bränna insektsbon i träden

En praktisk anordning för att bränna upp skadeinsekternas bon i träden kan man göra genom att spika fast en bit brandsäker väggplatta i ändan på en lång trästång. Plattan dränks in med fotogen eller brännolja, och när den antänds kommer den att brinna under tillräckligt lång tid.

kallar en mjölbagge för ”detta förargliga skadedjur”, och redogör för bekämpning med kolsvavla, och rekommenderar besprutning med flitolja för att bekämpa den franska kornmalen. Än intressantare ter sig Kemners redogörelse för det femte nordiska entomologmötet i Lund 1936. Efter att ha understrukt amatörernas stora betydelse för entomologins utveckling beklagar Kemner att den vetenskapliga entomologin i Norden av statsmakterna ej tilldelats tillräckliga resurser, trots ”det oerhörda ekonomiska värde, som insektskador av alla slag representera”. Det är alltså via kampen mot skadedjuren Kemner främst vill motivera entomologernas existens. Den norske entomologen Sven Sömme har verkligen tagit fasta på Kemners appell när han i sitt föredrag valt att betrakta ”akvatiska insekter som skadedyr”. I en kommentar till föredraget omnämner amanuens O. Ryberg att han kände till fall ”där trichopterlarver skadat trävirke i broar.” En annan höjdpunkt i 1930-talets skadeinsektlitteratur är Kemners (1938) utredning av frågan om duvor sprider väggloss till människan, eller tvärtom. Kemner vill fria duvorna och finner det inte osannolikt att broreparatörer eller Riddarholmsbrons

”ledighetskommitté” försett duvorna med deras vägglöss. Det förefaller alltså verkligen som om dåtidens entomologer till stora delar betonade skadedjursproblematiken i syfte att motivera och skapa förståelse för sin verksamhet. Samtidigt måste man konstatera att de entomologiska tidskrifternas artiklar dominerades av kärnämnenas faunistik och taxonomi, med endast en mindre andel av artiklarna tillägnade skadedjuren (se t ex Lindroth 1956).

Bibelns skräckvisioner

Skadedjursinriktningen kan även ses som en direkt förlängning av Bibelns syn på småkryp, som regel i skriften representerade av gräshoppsvärmar plus en del skorpioner och andra otrevligheter. Förutom i form av Guds straff mot människorna används ofta insekternas härjningar mer bildligt, som i Jesaja 33:4: ”såsom gräsmaskar skövla; såsom gräshoppor störta fram, så störtar man över det.” Uppenbarelsbokens människoätande gräshoppor i 9:e kapitlet är inte att leka med när de plågar de ”som icke hade Guds insegel på sina pannor” i fem månader, ”och

plågan som de vållade var såsom den plåga en skorpion åstadkommer, när den stinger en människa.” Den bibliska fantasin ligger nära många moderna skräckfilmers visioner, med gräshoppor med skorpiongaddar, kvinnohår, lejonänder och människors ansikten. De liknas vid stridshästar ”och rasslet av deras vingar var såsom vagnrasslet, när många hästar med sina vagnar störta fram till strid.” Beträktandet av insekterna som hotfulla skadedjur fick alltså de tidiga entomologerna med sig direkt från kristendomsundervisningen.

Naturvårdsperspektivets framväxt

Ekologins frammarsch vid de svenska universiteten tillsammans med den fysiska riksplaneringens omfattande inventeringsverksamhet kan sägas utgöra basen för den nya inriktning entomologernas självuppfattning börjar ta i slutet av 1970-talet. Carl-Cedric Coulianos (1979) har väl formulerat de nya tankegångarna i ett av sina bidrag till det nordiska entomologmötet i Stockholm samma år. Han uppmanar här de föreningsverksamma entomologerna att i högre grad i samarbete med respektive länsstyrelse inventera den lokala faunan

Lyft upp grenarna med en ståltråd på insektssprutan

Det är ofta svårt att komma åt att spruta bladens undersidor där växtöhyran brukar sätta sig. Genom att förse insektssprutan med en tillböjd ståltråd, kommer Ni emellertid att kunna lyfta upp grenarna så att bladens undersidor kommer inom skothål för insektsmedlet. Anordningen består helt enkelt av en ståltråd, som man böjer i U-form, så att den sticker omkr. 250 mm utanför sprutans munstycke. Ståltrådens ändar löddas fast vid ett fjäderclips, som lätt kan anbringas på sprutan.

OM NI FÖRLORAT den ursprungliga gummiringen till termosflaskans lock, kan Ni säkert få tag på en konservburksring av samma storlek att sätta dit i stället.

istället för att ”åka land och rike runt på jakt efter rariteter till den egna samlingen.” (s. 239). I likhet med botanister och ornitologer vill Coulianos att entomologerna ställer sitt kunnande i naturvårdens tjänst. Här framträder tydligt en ny entomologisk självbild där verksamheten motiveras av bevarande av naturvärden, snarare än bekämpandet av skadedjuren. Coulianos var tidigt ute att formulera dessa tankar och det är även han själv som först kommer att omsätta dem i *Entomologisk Tidskrift* när han 1983 tar sig an insekternas roll i naturvårdsproblematiken på Ölands alvar. Han är här mycket tydlig i att entomologernas roll i naturvården är att verka för bevarandet av ”skyddsvärda miljöer med deras karaktäristiska växt- och djursamhällen.” Coulianos tankegångar finner efterhand en god grogrund bland yngre entomologer och hans diskussionsinlägg från 1979 citeras flitigt av bl a Nilsson & Lundberg (1985) i deras inventering av Öreälvens strandskalbaggar, utförd i samarbete med länsstyrelsen i Västerbotten. Slutsatsen blir att älven ur entomologisk synvinkel tilldelas ”ett högt skyddsvärde.”

I kölvattnet av artdatabankens tillkomst publicerar så Hugo Andersson m fl (1987) den första svenska rödlistan för insekter och andra evertebrater. Man uppmanar här landets entomologer att bidra med fynd-

uppgifter och pekar på det samarbete mellan föreningar och länsstyrelser kring uppbyggandet av faunavårdsregister, som pågår ute i landet. Sveriges entomologer har här fått en viktig uppgift som håller självkänslan vid liv än idag.

Historiens paradox

Jag har en känsla av att en del entomologer är sig själva nog, dvs en slags asociala nördar som vill bedriva sin hobby ifred. Men de flesta är nog mer av flockdjur som gillar att åka på insamlingsresor med likasinnade eller besöka alla möten som hålls inom den organiserade entomologin. För många är nog entomologin en del av ett allmänt naturintresse, och att känna att man kan bidra till att skydda och vårda sina studieobjekt kan säkert ge verksamheten en djupare mening. Men fokuseringen på de utsatta och skyddsvärda arterna via rödlistningen har även medfört ett ökat behov av regler som omgärdar entomologernas verksamhet. I slutändan kommer entomologerna själva att ingå i hotbilden, varför de tvingas skydda insekterna från sig själva. I detta sammanhang har debatten mellan samlare och skådare uppkommit, liksom krav på insamlingsförbud av olika slag. Förhållandet att det är naturvården som får rättfärdiga entomologin bär inom sig en paradox, som på sikt leder till att den traditionella insektssamlarens verksamhet ses som stötande och därmed kan komma att regleras så hårt att den i praktiken omöjliggörs.

Skadedjurstänkets fördelar

Om vi å andra sidan ser tillbaka till seklets början, när entomologins nyttoaspekt sågs ligga i bekämpningen av skadedjuren, så saknades själva drivkraften till någon

myndighetsbaserad reglering av entomologernas verksamhet. Ju fler insekter man tog död på, och ju effektivare metoder för detta man utvecklade, ju bättre kunde man bidra till att hålla ohyran i schack. I detta perspektiv var det t ex helt OK att skriva om hur man lyckas utrota getingsamhällen genom att dränka dem i kokande vatten, utan att någon tog anstöt.

Jag minns ännu hur förvånad jag blev vid mina första besök på de stora internationella entomologkongresserna under 1980-talet, när jag plötsligt insåg att en stor majoritet av sessionerna och föredragen handlade om hur man bekämpar skadeinsekter och sjukdomsvektorer. Lite naivt hade jag trott att ekologi och systematik skulle vara de dominerande ämnena för världens entomologer. Många frågor man får som entomolog handlar förstås om våra blodsugare eller kålmalar och andra kryp som angriper odlingar av olika slag. Men den biten är inte den man bäst behärskar eller förkovrar sig i på föreningarnas kurser. För att balansera de svenska entomologernas totala fokus på skydd och vård av hotade arter tror jag skadedjursproblematiken kan utgöra en nyttig motvikt, som vi borde ägna mer uppmärksamhet. Insekterna behöver ju faktiskt även bekämpas, och genom att ta ansvar även för den biten är det fullt möjligt att vi ökar chansen för den traditionella entomologins överlevnad. Nästan bortglömda termer som ”angriper”, ”förstör”, ”härjningar”, ”ohyra”, ”skadeinsekter” och ”ödeläggelser” borde åter få komma till heders!

Sveriges entomologer borde även ta fasta på naturvårdsverkets uppmärksammande av faran med främmande arter som invaderar landet och ställer till oreda. Detta perspektiv ger en fin koppling mellan

naturvård och bekämpning av arter. Artdatabanken har dragit en gräns vid 1850, och de arter som anlänt till Sverige senare än så är inte välkomna på rödlistan. Varför då inte ställa upp med en svartlistning av insekter som talar om vilka arter som invaderat Sverige i modern tid och därför bör bekämpas vart de än påträffas? Här finns även utrymme för nyskapande faunistiska initiativ med tanke på att den nationella handlingsplanen postulerar att ”Befintliga och potentiellt invasiva främmande arter måste identifieras och utbredningsinformation sammanställas.” Precis som när det gäller mårdhunden kan här verb som ”utrota” komma till flitig användning och hjälpa till att skapa förståelse för insamlingens nödvändighet.

För att få lite skjuts på ohyretänket behöver vi hjältar att se upp till. Jag kommer här osökt att tänka på Randy Quaid i rollen som General George, ”pest exterminator” i Lorenzo Doumanis fantastiska film *Bug Busters*. Hans motto är ”I’ll kick them bugs’ ass”. Från Vietnams djungler till ”the jungles you call home” framträder han tungt beväpnad med repliker som: ”If bugs are

Randy Quaid som General George skjuter skarpt.

infesting your life, making it a living hell for you and your loved ones, it's time to fight back." Och kom ihåg: "When General George opens up his can of whip-ass, there'll be roaches in Siberia feeling the heat." Nail them all!

Citerad litteratur

- Andersson, H., Coulianos, C.-C., Ehnström, B., Hammarstedt, O., Imby, L., Janzon, L.-Å., Lindelöv, Å. & Waldén, H.W. 1987:** Hotade evertebrater i Sverige. *Entomologisk Tidskrift* 108: 65-75.
- Bibeln eller den heliga skrift, stadfäst av konungen år 1917. Gamla och nya testamentet. Den kanoniska böckerna.* 1929: Malmö: Världslitteraturens förlag.
- Coulianos, C.-C. 1979:** Är insekter intressanta vid naturresursutredningar? *Entomologisk Tidskrift* 100: 237-240.
- Coulianos, C.-C. 1983:** Insekter och naturvård på Ölands Stora alvar. *Entomologisk Tidskrift* 104: 235-241.
- Dahm, O.E.L. 1881:** Några iakttagelser rörande getingar. *Entomologisk Tidskrift* 2(2): 97-100.
- Doumani, L. 2007:** *Bug busters*. DVD, Blackhorse Entertainment, AC1002DVD.
- Holmgren, E. 1880:** Bladminerande fluglarver på våra kulturväxter. *Entomologisk Tidskrift* 1(2): 88-90.
- Holmgren, E. 1880:** För kulturväxterna skadliga insekter. *Entomologisk Tidskrift* 1(3-4): 189-191.
- Kemner, N.A. 1936a:** Två nya skadedjur inomhus, *Tribolium destructor* Uyttenboog. och *Sitotroga cerealella* Oliv. *Opuscula Entomologica* 1:56-58.
- Kemner, N.A. 1936b:** Det femte Nordiska Entomologmötet i Lund 3-6 augusti 1936. En redogörelse. *Opuscula Entomologica* 1:65-101.
- Kemner, N.A. 1938:** Anteckningar om Hemiptera heteroptera III. Ett fall av väggglöss i duvbon i Stockholm. *Opuscula Entomologica* 3:125-127.
- Lindroth, C.H. 1956:** *Opuscula Entomologica. Register/ index I-XX (1936-1955)*. Lund: Entomologiska Sällskapet i Lund.
- Möller, P. von 1881:** Några ord om ollonborrarna och sädesknäpparna samt om den skada de förorsaka. *Entomologisk Tidskrift* 2(1):51-53.
- Naturvårdsverket 2012:** Främmande arter: <http://www.naturvardsverket.se/Start/Naturvard/Biologisk-mangfald/Artskydd/Frammande-arter/Nationell-strategi-for-frammande-arter/>
- Nilsson, O. & Lundberg, S. 1985:** Strandlevande skalbaggar vid Öre älv. *Entomologisk Tidskrift* 106: 27-37.
- Sandahl, O.T. 1881:** Den entomologiska föreningen i Stockholm under dess första arbetsår 1880. *Entomologisk Tidskrift* 2(1):1-8.

Författarens adress:

anders.nilsson@emg.umu.se
Mullsjö 258, 91490 Nordmaling

Joakim Lindegrens seriefigurer Kapten Stofil och Lädernuckan visar vägen för Sveriges entomologer.